

Dr Anna Gadomska-Radel

Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Białymstoku

WYSLUCHANIE DZIECKA W POSTĘPOWANIU CYWILNYM

Streszczenie

W celu dostosowania przepisów kodeksu postępowania cywilnego do standardów konstytucyjnych, postanowień Konwencji o prawach dziecka oraz Europejskiej konwencji o wykonywaniu praw dzieci, wprowadzono instytucję wysłuchania dziecka, czego wyrazem jest art. 216¹ k.p.c. oraz art. 576 § 2 k.p.c. Daje ona dziecku prawo do wyrażenia swoich poglądów oraz umożliwia uwzględnienie jego zdania i rozsądnych życzeń w sprawach dotyczących jego osoby lub majątku. W celu ochrony praw małoletniego powinno być ono przeprowadzone w specjalnie przystosowanych do tego pomieszczeniach, w obecności biegłego psychologa oraz utrwalone za pomocą urządzenia rejestrującego obraz i dźwięk.

Słowa kluczowe: dziecko, wysłuchanie, postępowanie cywilne, biegły psycholog, ochrona praw dziecka, prawa dziecka.

HEARING OF A CHILD IN CIVIL PROCEEDINGS

Abstract

In order to adapt the provisions of the Code of Civil Procedure to constitutional standards, the provisions of the Convention on the Rights of the Child and European Convention on the Exercise of Children's Rights, the institution of the child's hearing was introduced, which is reflected in the provisions of article 216¹ and article 576 § 2 of the Code of Civil Procedure. It gives the child the right to express its opinions and enables taking into consideration child's views and reasonable wishes in matters concerning child's person or property. In order to protect the rights of the minor, hearing of a child should be performed in a specially adapted chambers in the presence of an expert witness in the field of psychology and recorded using the equipment recording sound and vision.

Keywords: child, hearing, civil procedure, expert witness in the field of psychology, protection of children's rights, rights of the child.

Prawo dziecka jako podmiotu zdolnego do kształtowania swoich poglądów oraz do swobodnego ich wyrażania we wszystkich sprawach, które jego dotyczą, w tym prawo do wypowiedzania się w każdym postępowaniu sądowym powinno być zagwarantowane w porządku prawnym każdego państwa. Dziecko bowiem stanowi odrębny podmiot konstytucyjnych praw i wolności. Do XIX wieku nie rozumiano odrębności i specyfiki podmiotu jakim jest dziecko. Uważano, że dzieciństwo jest mało istotnym procesem w życiu człowieka, charakteryzującym się słabością umysłową i fizyczną. Dziecko podlegające absolutnej władzy ojca traktowano jako zadatek na człowieka, wymagający surowego wychowania¹. Sytuacja zmieniła się pod koniec XIX wieku, zaś zasadniczym dokumentem międzynarodowym mającym znaczenie w tworzeniu praw dziecka i umożliwieniu mu swobodnego wypowiedzania swojego zdania jest Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r.² Zgodnie z treścią art. 12 ust. 2 Konwencji o prawach dziecka uznano, że należy zapewnić dziecku prawo do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka z uwzględnieniem jego wieku i stopnia dojrzałości. Dziecko powinno zatem mieć zapewnioną możliwość wypowiedzenia się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym zarówno osobiście bądź za pośrednictwem przedstawiciela np. rodzica lub opiekuna.

Dzięki uchwaleniu Konwencji o prawach dziecka sprawa praw dzieci na świecie zyskała wysoki priorytet polityczny w działalności Organizacji Narodów Zjednoczonych i różnych międzynarodowych organizacji regionalnych. Konwencja o prawach dziecka została ratyfikowana przez 192 państwa. Polska podpisała Konwencję o prawach dziecka 26 stycznia 1990 r., zaś Sejm ustawą z dnia 27 września 1990 r. o ratyfikacji Konwencji o prawach dziecka wyraził zgodę na jej ratyfikację przez Prezydenta. Konwencja weszła w życie z dniem 7 lipca 1991 r. Zgodnie z Konstytucją, Konwencja jako ratyfikowana umowa międzynarodowa

¹ P. Aries, *Historia dzieciństwa. Dziecko i rodzina w dawnych czasach*, Gdańsk 1995, s. 65.

² Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. 1991, Nr 16, poz. 71).

stanowi integralną część wewnętrznego polskiego porządku prawnego.

W przedmiocie instytucji wysłuchania dziecka istotną rolę odgrywa także Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci sporządzona w Strasburgu w dniu 25 stycznia 1996 r.³ Celem tej konwencji jest promowanie – dla dobra dzieci – ich praw, przyznanie dzieciom praw procesowych oraz ułatwienie ich wykonywania poprzez zapewnienie, że dzieci osobiście albo za pośrednictwem innych osób lub instytucji będą informowane i uprawnione do uczestnictwa w dotyczących ich postępowaniach przed organem państwowym (art. 1 ust. 2). W art. 3 Konwencji wskazano, że dziecko uznane według prawa wewnętrznego za mające wystarczające rozeznanie, w dotyczącym go postępowaniu przez organem sądowym powinno mieć przyznane prawo – i samo może żądać przyznania tego prawa – do otrzymywania wszystkich istotnych informacji, do pytania go o zdanie i do wyrażania swojego stanowiska, do bycia informowanym o ewentualnych skutkach jego stanowiska oraz o ewentualnych skutkach każdej decyzji. Jednocześnie w art. 6 Konwencji podkreślono, że dziecko jest podmiotem praw, o czym świadczy zapis, iż organ sądowy przed podjęciem decyzji powinien zasięgnąć opinii samego dziecka, umożliwić mu przedstawienie jego stanowiska, a także przykładać należyłą wagę do stanowiska wyrażonego przez dziecko.

Powyższe stanowi potwierdzenie, że instytucja wysłuchania dziecka jest szeroko uregulowana w aktach prawa międzynarodowego i tym samym państwa mają obowiązek przestrzegania prawa dziecka do bycia wysłuchanym w sprawach, które odnoszą się do jego osoby, majątku oraz mają wpływ na życie i dalsze losy małoletniego.

Standardy wyznaczone przez Konwencję o prawach dziecka oraz Europejską konwencję o wykonywaniu praw dzieci, znajdują odzwierciedlenie w polskich regulacjach prawnych, a w szczególności w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁴, kodeksie postę-

³ Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci z dnia 25 stycznia 1996 r. (Dz. U. 2000, Nr 107, poz. 1128).

⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 ze zm.).

powania cywilnego⁵, kodeksie rodzinnym i opiekuńczym⁶ oraz kodeksie postępowania karnego⁷. Konstytucyjny standard udziału dziecka w postępowaniu sądowym wynika z art. 72 ust. 3 Konstytucji RP, który stanowi, że „w toku ustalania praw dziecka organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko są obowiązane do wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka. Prawo do wysłuchania odnosi się do każdego dziecka, które znajduje się pod władzą Rzeczypospolitej Polskiej”⁸. Podmiotowe traktowanie dziecka zarówno w odniesieniu do jego pozycji w rodzinie, jak i w sądzie zagwarantowano także w przepisach kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, o czym świadczy treść art. 95 § 4⁹: „rodzice przed powzięciem decyzji w ważniejszych sprawach dotyczących osoby lub majątku dziecka powinni je wysłuchać, jeżeli rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości dziecka na to pozwala, oraz uwzględnić w miarę możliwości jego rozsądne życzenia”. Obowiązek wysłuchania dziecka jest uzależniony od jego rozwoju umysłowego, stanu zdrowia i stopnia dojrzałości. Nie ma on zatem związku ze zdolnością do czynności prawnych i obejmuje także dzieci, które nie ukończyły 13 roku życia, czyli pozbawione są zdolności do czynności prawnych.

W związku z koniecznością dostosowania nie tylko przepisów prawa cywilnego materialnego, lecz także przepisów postępowania cywilnego do standardów konstytucyjnych oraz Konwencji o prawach dziecka, nowelizacją Kodeksu postępowania cywilnego¹⁰, która weszła w życie w dniu 13 czerwca 2009 r. wprowadzono obowiązek wysłuchania dziecka w sprawach cywilnych.

⁵ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. 1964, Nr 43, poz. 296 ze zm.).

⁶ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. 1964, Nr 9, poz. 59 ze zm.).

⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 1997, Nr 89, poz. 555 ze zm.).

⁸ E. Morawska, *Ochrona praw dziecka w świetle art. 72 Konstytucji RP. Uwagi na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2007, nr 4, s. 143.

⁹ Artykuł dodany na podstawie art. 3 pkt 6 ustawy z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2008, Nr 220, poz. 1431), wszedł w życie w dniu 13 czerwca 2009 r.

¹⁰ Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. i zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2008, Nr 220, poz. 1431).

Zgodnie z treścią art. 216¹ § 1 k.p.c., „sąd w sprawach dotyczących osoby małoletniego dziecka wysłucha je, jeżeli jego rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości na to pozwala”. Jednakże ustawodawca chociaż w wskazanym artykule posługuje się terminem „dziecko” to jednak ani w kodeksie cywilnym, ani kodeksie postępowania cywilnego nie zostało ono wprost zdefiniowane. Pojęcie dziecka natomiast ma ogromne znaczenie w problematyce wysłuchania, gdyż odnosi się do podmiotu, który spotyka się z przedstawicielami judykatury w trakcie postępowania sądowego w sprawach dotyczących małoletniego.

Słownikowa definicja terminu „dziecko” podaje, że jest to „człowiek od urodzenia do wieku młodzieńczego”¹¹. Dziecko to człowiek, który po przyjściu na świat przez dłuższy czas jest niezdolny do samodzielnego życia. Z kolei według Encyklopedii PWN dzieckiem jest „człowiek w pierwszym okresie postnatalnego rozwoju osobniczego, od chwili urodzenia do zakończenia procesu wzrastania”¹². Zgodnie zaś z art. 2 ustawy o Rzeczniku Praw Dziecka¹³, „dzieckiem jest każda istota ludzka od poczęcia do osiągnięcia pełnoletniości”. Uzyskanie pełnoletniości określają odrębne przepisy. Na znaczenie terminu „dziecko” zwrócił uwagę także Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 28 maja 1997 r.¹⁴, który wyraził pogląd, że definiując dziecko należy uwzględnić z jednej strony moment poczęcia, zaś z drugiej osiągnięcie pełnoletniości.

Z powyższego wynika, że momentem granicznym pomiędzy dzieckiem a dorosłym jest kryterium wieku, a mianowicie uzyskanie przez istotę ludzką pełnoletniości. Zgodnie z przepisami kodeksu cywilnego¹⁵ (zwanego dalej k.c.) pełnoletniość uzyskuje się z chwilą ukończenia 18 lat (art. 10 § 1 k.c.), z wyjątkiem kobiet, które ukończyły 16 lat i zawarły związek małżeński za zgodą sądu opiekuńczego (art. 10 § 2 k.c. i art. 10 § 1 k.r.o.). Małoletni

¹¹ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1, A–K, Warszawa 1981, s. 498.

¹² *Encyklopedia PWN*, www.encyklopedia.pwn.pl.

¹³ Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka (Dz. U. 2000, Nr 6, poz. 69 ze zm.).

¹⁴ Orzeczenie TK z dnia 28 maja 1997 r., K 26/96, OTK ZU 1997, Nr 2, poz. 19.

¹⁵ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U. 1964, Nr 16, poz. 93 ze zm.).

poprzez zawarcie małżeństwa uzyskuje pełnoletniość. Z punktu widzenia prawa cywilnego przez dziecko należy zatem rozumieć człowieka od urodzenia do 18 lat tj. do momentu uzyskania przez niego pełnej zdolności do czynności prawnych i ustania opieki prawnej ze strony rodziców lub opiekuna, ustanowionego prawnie. Do czasu uzyskania przez człowieka pełnoletniości ma on ograniczoną zdolność do czynności prawnych lub do ukończenia 13 roku życia w ogóle jej nie posiada. Wynika to z art. 11 k.c., który stanowi, że pełną zdolność do czynności prawnych nabywa się z chwilą uzyskania pełnoletniości i art. 12 k.c., zgodnie z którym nie mają zdolności do czynności prawnych osoby, które nie ukończyły trzynastu lat oraz osoby ubezwłasnowolnione całkowicie. Prawo cywilne uznało zatem człowieka 18-letniego jako dojrzałego i przygotowanego do życia społecznego. Z powyższego można wnioskować, że na gruncie prawa cywilnego nie występuje wprost pojęcie dziecka, a ustawodawca posługuje się jedynie terminem „małoletni”.

Interpretacja pojęcia dziecka pozwala zarówno na określenie podmiotu, do którego znajduje bezpośrednie zastosowanie instytucja wysłuchania uregulowana w kodeksie postępowania cywilnego jak również na kompleksowe przeanalizowanie omawianej problematyki.

Z treści art. 216¹ k.p.c. wynika, że wysłuchanie małoletniego dziecka występuje w sytuacji, gdy istnieje konieczność ustalania w procesie jego praw niemajątkowych np. kształtowania władzy rodzicielskiej w sprawach o rozwód, separację, unieważnienie małżeństwa, w sprawach dotyczących ustalania lub zaprzeczania pochodzenia dziecka, unieważnienia uznania dziecka oraz rozwiązania przysposobienia. Treść art. 216¹ § 1 k.p.c. obliguje zatem sąd do wysłuchania małoletniego w każdej sprawie, która dotyczy jego osoby. Z literalnego brzmienia przepisu należy wnioskować, że nie znajduje on zastosowania w sprawach alimentacyjnych dotyczących kwestii majątkowych, natomiast znajduje odniesienie do spraw dotyczących osoby dziecka¹⁶. Ponadto umiejscowienie art. 216¹ k.p.c. świadczy o możliwości stosowania

¹⁶ E. Stefańska, *Postępowanie przed sądami pierwszej instancji*, [w:] M. Manowska (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 418.

tej regulacji prawnej jedynie w postępowaniu procesowym. Dlatego też aby rozszerzyć możliwość wysłuchania dziecka w kwestiach odnoszących się do jego sytuacji w rodzinie także na postępowanie nieprocesowe ustawodawca wprowadził przepis art. 576 § 2 k.p.c., według którego sąd w sprawach dotyczących osoby lub majątku dziecka wysłucha je, jeżeli jego rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości na to pozwala, uwzględniając w miarę możliwości jego rozsądne życzenia. Tak więc przepis ten dotyczy zarówno spraw majątkowych, jak i niemajątkowych dzieci.

W sprawie rodzinnej i opiekuńczej dotyczącej małoletniego w myśl art. 216¹ k.p.c. i art. 576 § 2 k.p.c., sąd ma obowiązek zapoznać się ze stanowiskiem dziecka poprzez jego wysłuchanie, ale jedynie wtedy, gdy rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości dziecka na to pozwala. Wynika z tego, że dokonanie oceny wymienionych przesłanek należy każdorazowo do kompetencji sądu. Dodatkowo w art. 216¹ § 1 k.p.c. ustawodawca wskazał, że sąd stosownie do okoliczności, rozwoju umysłowego, stanu zdrowia i stopnia dojrzałości dziecka uwzględni jego zdanie i rozsądne życzenia.

Ponadto sąd podejmując decyzję w przedmiocie wysłuchania małoletniego winien kierować się naczelną zasadą prawa rodzinnego, a mianowicie dobrem dziecka. Wprawdzie nie została ona wprost wskazana w znowelizowanych przepisach odnoszących się do instytucji wysłuchania, lecz znajduje wyraz w orzecznictwie sądowym. W zakresie kierowania się przy wysłuchaniu małoletniego przesłanką dobra wypowiedział się Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 15 grudnia 1998 r.¹⁷, w którym stwierdził, że „kierując się celowością, przy uwzględnieniu stopnia dojrzałości małoletniego oraz charakteru sprawy opiekuńczej, właściwy sąd powinien zapoznać się ze stanowiskiem tego małoletniego, mając na względzie jego dobro (art. 12 Konwencji o prawach dziecka oraz art. 573, 574 i 576 § 2 k.p.c.).” W literaturze przedmiotu zgodnie podkreśla się obowiązek dbałości sądu, aby osobisty udział dziecka w postępowaniu nie miał ujemnych następstw natury społeczno-wychowawczej albo tego rodzaju na-

¹⁷ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 grudnia 1998 r., I CKN 1122/98, OSNC 1999, Nr 6, poz. 119.

stępstwa były ograniczone do minimum¹⁸. W ocenie Bronisława Czecha wysłuchanie dziecka w sprawie rozwodowej nie może być regułą i sędzia powinien podejmować decyzję kierując się doświadczeniem życiowym i zawodowym oraz uwzględniając okoliczności sprawy, wiek dziecka, jego stopień rozeznania, a także dobro dziecka i konieczność jego wysłuchania¹⁹. Ponadto Sąd Najwyższy wyraził stanowisko, że „spełnienie przesłanek warunkujących przeprowadzenie wysłuchania małoletniego musi być ocenione przez sąd w świetle okoliczności sprawy w odniesieniu do konkretnego małoletniego dziecka. Z uwagi na fakt, że wysłuchanie dziecka stanowi czynność procesową, zarówno o jej przeprowadzeniu, jak i pominięciu decyduje sąd, a więc skład orzekający sądu, a nie jego przewodniczący”²⁰.

Bez wątplenia decyzja co do udziału małoletniego dziecka w postępowaniu sądowym jest dokonywana w konkretnej, indywidualnej sytuacji. Jest ona uwarunkowana szeregiem czynników, m.in. wymaga zgromadzenia obiektywnych i istotnych informacji pozwalających na ochronę praw dziecka i zapewnienie jego pełnego rozwoju. Jednocześnie decyzja ta powinna być przemyślana i nacechowana racjonalnym postępowaniem podmiotu uzasadnionym posiadaną przez niego informacją²¹.

Wysłuchanie małoletniego nie jest przesłuchaniem go w charakterze świadka i wymaga zbadania stopnia dojrzałości postawy dziecka i racjonalności wyrażanych przez niego przekonań, w szczególności, gdy jest uwikłane w spory rodzinne. Sąd kierując się zasadą dobra dziecka powinien przy podejmowaniu decyzji o wysłuchaniu dziecka chronić je, aby w konsekwencji nie zostało ono zaangażowane w konflikt istniejący pomiędzy jego przedstawicielami ustawowymi. Kwestia rozeznania stopnia rozwoju umysłowego małoletniego dziecka oraz stopnia jego dojrzałości i w konsekwencji oceny rozsądności jego wypowiedzi może

¹⁸ B. Czech, *Artykuł 58 k.r.o. w związku z problematyką ustawy nowelizującej z dnia 6 listopada 2008 r., „Rodzina i Prawo”* 2009, nr 19, s. 5 i nast.

¹⁹ B. Czech, *Wysłuchanie małoletniego dziecka rozwodzących się rodziców*, [w:] K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 468.

²⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 2013 r., SNO 35/13, LEX nr 1409019.

²¹ E. Gapska, *Czynności decyzyjne sądów w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2010, s. 39.

uzasadniać powołanie osoby dysponującej wiedzą specjalistyczną (art. 278 § 1 k.p.c.)²². Jako czynniki sytuacyjne, które powinny być uwzględniane w decyzji o wysłuchaniu dziecka w sądzie opiekuńczym w sprawach dotyczących jego osoby lub majątku oraz w uwzględnieniu jego „rozsądnych życzeń”, wyodrębniono:

- wpływ sytuacji rodzinnej na postawy i treść wypowiedzi dziecka,
- wpływ okoliczności i sposobu wysłuchania,
- obiektywne możliwości, które pozwalają na uwzględnienie oczekiwań dziecka²³.

W związku z tym, w ocenie autorki, w czynności wysłuchania dziecka powinien obligatoryjnie brać udział biegły psycholog, który posiada stosowną wiedzę i doświadczenie pozwalające na zbadanie stopnia dojrzałości, świadomości dokonywanych wyborów oraz rozwoju umysłowego dziecka. Opinia sporządzona przez biegłego pozwoli następnie na dokonanie przez sąd oceny uzyskanych od dziecka informacji. Spotkanie dziecka z psychologiem ma także istotne znaczenie na etapie przygotowania do czynności wysłuchania, gdyż już wówczas biegły na podstawie przeprowadzonej z dzieckiem rozmowy, oceni stopień rozwoju psychofizycznego dziecka, ustali jego zasób słownictwa oraz osobowość będące pomocne przy prawidłowym przeprowadzeniu czynności wysłuchania i formułowaniu odpowiednich pytań kierowanych do dziecka, z uwzględnieniem jego wieku i rozwoju. Tak więc sędzia przed przystąpieniem do wysłuchania powinien zapoznać się z opinią biegłego psychologa oraz z materiałem dowodowym zgromadzonym w sprawie. Ponadto sąd przed wysłuchaniem dziecka może zarządzić przeprowadzenie wywiadu środowiskowego celem uzyskania informacji dotyczących małoletniego i jego środowiska, a w szczególności zachowania się i warunków wychowawczych dziecka, sytuacji bytowej rodziny, sposobu spędzania przez niego wolnego czasu, stosunku do rodziców lub opiekunów, czy też podejmowanych działań wychowawczych. Nie sposób bowiem pominąć, że odpowiednie przygotowanie do czynności wysłuchania jest konieczne, gdyż na osobach

²² A. Czerederecka, *Psychologiczne kryteria wysłuchania dziecka w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, „Rodzina i Prawo” 2010, nr 14-15, s. 22 i nast.

²³ Ibidem.

wysłuchujących dziecko spoczywa ogromny ciężar odpowiedzialności a nieprawidłowe przeprowadzenie wysłuchania nie tylko nie doprowadzi do uzyskania istotnych informacji od dziecka, ale może narazić je na negatywne konsekwencje spotkania się z przedstawicielami wymiaru sprawiedliwości i spowodować niepotrzebny stres.

Istotną kwestię stanowi także miejsce wysłuchania dziecka, które winno gwarantować odpowiednie warunki sprzyjające przeprowadzanej czynności. Zgodnie z dyspozycją art. 216¹ k.p.c., jak również art. 576 § 2 k.p.c., sąd po zbadaniu przesłanek warunkujących wysłuchanie dziecka dokonuje tej czynności poza salą posiedzeń sądowych. Rozwiązanie to należy ocenić pozytywnie, gdyż miejsce wysłuchania odgrywa ważną rolę w prawidłowym przeprowadzeniu czynności procesowej, przy jednoczesnej ochronie dziecka. Jednakże z indywidualnej analizy spraw przeprowadzonych w Biurze Rzecznika Praw Dziecka wynika, że najczęściej dzieci są wysłuchiwane w gabinetach sędziowskich²⁴. Zalecenie zmian w zakresie miejsca przeprowadzania czynności wysłuchania przedstawia także poznański Zespół Prawa Rodzinnego, który podkreśla, że aby przepis art. 216¹ k.p.c. mógł dalej funkcjonować „każdy sąd powinien dysponować niebieskim pokojem”, a „sędziowie powinni przejść odpowiednie szkolenia teoretyczno-warsztatowe celem umiejętnego wysłuchiwanie dzieci, tak by minimalizować stres oraz uzyskać jak najwięcej istotnych informacji od wysłuchiwanego”²⁵. Podobne stanowisko wyraził Podsekretarz Stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości W. Węgrzyn, który zgłosił postulat, że praktyka powinna zmierzać w kierunku wysłuchiwanie dzieci w przyjaznych, specjalnie do tego przystosowanych pomieszczeniach, a dobrym tego przykładem są przyjazne pokoje przesłuchań zwane niebieskimi²⁶. Na konieczność zapewnienia odpowiedniej ochrony małoletniemu biorące-

²⁴ Pismo Rzecznika Praw Dziecka Marka Michalaka z dnia 23 marca 2012 r. adresowane do Ministra Sprawiedliwości dr Jarosława Gowina, ZSR/500/5/2012/KCH, http://brpd.gov.pl/sites/default/files/rpd_stare/wystapienia/wyst_2012_03_23_ms.pdf, [28.10.2014].

²⁵ Zespół Prawa Rodzinnego pod przewodnictwem Z. Marciniaka, poprawki z dnia 25 maja 2010 r., www.poznan.so.gov.pl.

²⁶ Pismo Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości z dnia 5 czerwca 2012 r., znak: DWMPC-I-072-1/12/1/3.

mu udział w czynnościach procesowych zwraca uwagę także Rzecznik Praw Dziecka, wyrażając pogląd, że „w dalszej perspektywie należy zmierzać w kierunku wysłuchiwanie dzieci w przyjaznych, specjalnie przystosowanych pomieszczeniach, zaś dobrym przykładem są przyjazne pokoje przesłuchań”²⁷.

Wprawdzie Przyjazny Pokój Przesłuchań Dzieci został stworzony w celu ograniczenia do minimum liczby przesłuchań dzieci, które stały się ofiarami lub świadkami w postępowaniu karnym, aby nie narażać ich na ponowne przeżywanie traumatycznych wydarzeń²⁸. Jednakże z uwagi na fakt, że w czynności wysłuchania uczestniczy dziecko, aby zminimalizować jego stres związany z przeżywaniem nowego doświadczenia, należy wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym przeprowadzać w takim specjalnie przystosowanym pokoju. Przyjazny Pokój Przesłuchań Dzieci składa się z dwóch pomieszczeń przedzielonych lustrem fenickim, które umożliwia bieżące obserwowanie wysłuchiwanego dziecka. Jedno pomieszczenie jest przeznaczone dla dziecka i sędziego²⁹. Wnętrze tego pokoju powinno być wyposażone w niezbędne meble biurowe takie jak: stolik, krzeselka przystosowane do wieku dziecięcego, zabawki, malowanki, flamastry, kredki i papier do rysowania³⁰. Pokój do przesłuchań powinien być położony z daleka od ruchliwej ulicy i nieprzechodni, ponieważ wszelkie zakłócenia stwarzają atmosferę niepokoju, a dziecku ma być zapewniony spokój, cisza i możliwość skoncentrowania się na czynności. Ponadto Przyjazny Pokój Przesłuchań Dzieci jest wyposażony w ukryte kamery oraz mikrofon, które zapewniają rejestrację spotkania z dzieckiem. Odnosząc się do kwestii związanej z utwaleniem przebiegu wysłuchania dziecka należy wskazać, że ustawodawca wprowadzając niniejszą instytucję nie zapewnił konieczności rejestrowania czynności wysłuchania za pomocą urządzeń rejestrujących obraz i dźwięk, a jedynie wymóg sporządzenia pisemnego protokołu z przeprowadzonej czynności. Natomiast w przypadku dziecka konieczne jest dokładne zaprotokolowanie czynności. Tak więc w celu sprostania temu wymogowi,

²⁷ Pismo Rzecznika Praw Dziecka..., op. cit.

²⁸ www.kepno.policja.gov.pl, [28.10.2014].

²⁹ www.suwalki.kmp.gov.pl/prewencja/kmp.php?id=kacik, [28.10.2014].

³⁰ www.kepno.policja.gov.pl, [28.10.2014].

protokół z wysłuchania dziecka, podobnie jak w przypadku przesłuchania dziecka w procesie karnym, w praktyce musiałyby zawierać literalne brzmienie pytania zadanego dziecku, jak i treści udzielanych odpowiedzi. Często dopiero odpowiedź wraz z pytaniem tworzą zrozumiałą całość³¹. W protokole zawsze powinny także znajdować się określenia użyte wprost przez wysłuchiwanego dziecko i nie mogą być one zastąpione zwrotami prawniczymi, gdyż obniża to wartość przekazanych informacji. Jednocześnie zaprotokołowanie czynności z udziałem dziecka nie może także ograniczać się do streszczenia jego wypowiedzi, gdyż kryje to w sobie niebezpieczeństwo zniekształceń myśli dziecka³².

Ponadto Przyjazny Pokój Przesłuchań Dzieci umożliwia uczestniczenie w czynności wysłuchania stronom postępowania, uczestnikom postępowania i ich pełnomocnikom. Wszystkie te osoby w trakcie czynności wysłuchania mogłyby przebywać w drugim pomieszczeniu, pozostającym w sąsiedztwie i utrzymującym łączność bezprzewodową z prowadzącym wysłuchanie. W ten sposób osoby te mogłyby w sposób niezauważalny obserwować przebieg czynności.

Ustawodawca wprowadzając do Kodeksu postępowania cywilnego instytucję wysłuchania dziecka nie wskazał w art. 216¹ k.p.c. i art. 576 § 2 k.p.c. w sposób jednoznaczny katalogu osób, które mogą uczestniczyć w czynności. Jedynie z uwagi na fakt, że zgodnie z treścią art. 575¹ k.p.c. „w sprawach opiekuńczych osób małoletnich sąd z urzędu zarządza odbycie całego posiedzenia lub jego części przy drzwiach zamkniętych, jeżeli przeciwko publicznemu rozpoznaniu sprawy przemawia dobro małoletniego”, można uznać, że w wysłuchaniu małoletniego mogą brać udział strony, ich przedstawiciele ustawowi i pełnomocnicy, prokurator oraz osoby godne zaufania po dwie z każdej strony (art. 154 § 1 k.p.c. w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.). Zarządzenie w tej kwestii sąd podejmuje z urzędu, co nie wyklucza jednak możliwości złożenia wniosku w danej sprawie przez stronę postępowania.

³¹ M. Lipczyńska, *Pytania w procesie karnym*, „Problemy Kryminalistyki”, 1963, nr 43, s. 351.

³² Z. Czeczot, *Kryminalistyczna problematyka osobowych źródeł dowodowych*, Warszawa 1976, s. 104.

Ze względu na charakter spraw, w których sąd dopuszcza możliwość wysłuchania małoletniego dziecka, z dużą ostrożnością należy podchodzić do możliwości towarzyszenia dziecku przez jego rodzica. Rodzice ze względu na konflikt, czy też nieporozumienia istniejące między nimi mogą wywierać presję na dziecku, co w rezultacie negatywnie wpłynie na treść przekazywanych przez niego informacji i „rozsądnych życzeń”, które będą miały na celu wyłącznie spełnienie oczekiwań przedstawicieli ustawowych. Dlatego też, za art. 185a § 2 k.p.k., rodzice powinni mieć prawo do uczestniczenia w czynności wysłuchania małoletniego dziecka, jeżeli nie ograniczy to swobody wypowiedzi wysłuchiwanego. Organ procesowy jest zatem obowiązany do zawiadomienia rodziców małoletniego o planowanym wysłuchaniu i dopuszczenia do udziału w nim. Udział rodzica lub opiekuna w wysłuchaniu może być wskazany ze względu na zapewnienie w ten sposób bezpieczeństwa małoletniemu. Oczywiście udział osoby bliskiej będzie wykluczony w sytuacji, gdy jej obecność ograniczy swobodę wypowiedzi wysłuchiwanego. Ponadto obecność rodzica jest niewskazana, jeżeli dziecko sugeruje, że nie chce aby rodzice uczestniczyli w wysłuchaniu, gdyż będą na niego działać krępująco. Dziecko może odczuwać lęk przed reakcją rodzica, np. gniew lub może bać się odrzucenia w odpowiedzi na informacje, które przekaże wysłuchującemu³³.

W związku z tym, że wysłuchanie dziecka jest trudną czynnością procesową ze względu na podmiot, którego dotyczy i rodzaj spraw rozpoznawanych przez sąd, powinna ją przeprowadzać odpowiednio przygotowana do tego osoba. Zgodnie z treścią art. 216¹ k.p.c. oraz art. 576 § 2 k.p.c. wysłuchanie dziecka przeprowadza zawsze sąd. Zdaniem przedstawicieli doktryny osoba wysłuchująca dzieci powinna posiadać określone cechy, które często warunkują prawidłowe wysłuchanie³⁴. Przed

³³ A. Gadomska-Radel, *Przesłuchanie dziecka w polskim procesie karnym w świetle standardów europejskich*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2014, z. 15, s. 191-192.

³⁴ Zob. także V. Kwiatkowska-Darul, *Przesłuchanie małoletniego świadka w polskim procesie karnym*, Toruń 2007, s. 169; B. Hołyst, *Kryminalistyka*, Warszawa 1996, s. 737; Z. Czeczot, *Kryminalistyczna problematyka osobowych źródeł dowodowych*, Warszawa 1976, s. 45-49; W. Kołakowska, B. Lach, *Psychologiczne determinanty zeznań świadków i osób składających wyjaśnienia (wybrane zagadnienia)*, Szczytno 1998, s. 5-6.

wszystkim zadaniem wysłuchującego sędziego jest wzbudzenie zaufania w dziecku oraz neutralizowanie formalizmu i sztywności sytuacji, w której znajduje się wysłuchiwane dziecko. Dlatego też sędzia nie może być osobą posepną, wyniosłą, lub krzykliwą i władczą. Natomiast powinien odznaczać się odpowiednim, przyjaznym podejściem do dzieci, lubić je i umieć z nimi rozmawiać³⁵. Są to umiejętności bardzo szczególne, które nie polegają tylko na spoufalaniu się i schlebaniu, lub na używaniu zwrotów z gwary dziecinnej lub szkolnej, lecz na spokojnej, rzeczowej rozmowie, przy użyciu prostego i zrozumiałego dla dziecka języka³⁶. Duże znaczenie w uzyskiwaniu istotnych informacji odgrywa także posiadanie przez sędziego takich cech osobowości jak umiejętność nawiązywania kontaktu, spostrzegawczość, zdolność do koncentracji uwagi, jej podzielność lub konstruktywna wyobraźnia. Sędzia powinien posiadać wiedzę nie tylko z zakresu prawa, lecz także psychologii dziecięcej, socjologii czy pedagogiki. Ponieważ dziecku bardzo łatwo jest zasugerować odpowiedź (werbalnie lub niewerbalnie), należy unikać pytań i zachowań sugestywnych. Paroletnie dziecko ma swoje niewysłowione potrzeby i można do nich dotrzeć – należy jednak czynić to umiejętnie i tak, aby w żaden sposób nie „nasuwać” mu odpowiedzi³⁷. Pytania powinny być zadawane w taki sposób, aby sędzia mógł sam wywieść z wypowiedzi dziecka, z kim chce ono mieszkać, jak powinny wyglądać kontakty dziecka z rodzicem, z kim dziecko czuje się dobrze, z kim spędza wolny czas. Najważniejsze jest, aby sędzia umożliwił dziecku swobodną wypowiedź i możliwość przedstawienia wszystkich rozsądnych życzeń.

Czynność wysłuchania wymaga posiadania przez wysłuchującego odpowiedniej wiedzy, umiejętności i doświadczenia. W związku z tym osoba przeprowadzająca wysłuchanie dziecka powinna posiadać nie tylko wiedzę z zakresu prawa, lecz także z psychologii dziecięcej oraz uczestniczyć w szkoleniach pozwalających na właściwe przygotowanie się do czynności.

³⁵ A. Gadomska, *Przygotowanie do przesłuchania małoletniej ofiary w charakterze świadka*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 7-8, s. 185.

³⁶ M. Brojek, *Uwagi i postulaty dotyczące taktyki przesłuchania w charakterze świadka osoby nieletniej*, „Prokuratura i Prawo” 1998, nr 1, s. 99.

³⁷ J. Zajączkowska, *Głos dziecka na wokandzie – o instytucji wysłuchania małoletniego*, „Palestra” 2013, nr 7-8, s. 63.

Wnioski końcowe

Instytucja wysłuchania dziecka wprowadzona do kodeksu postępowania cywilnego w art. 216¹ k.p.c. oraz art. 576 § 2 k.p.c. stanowi wyraz dostosowania obowiązującego porządku prawnego do standardów konstytucyjnych, postanowień Konwencji o Prawach Dziecka oraz Europejskiej konwencji o wykonywaniu praw dzieci.

W ocenie autorki jest to rozwiązanie korzystne, gdyż daje dziecku prawo do wyrażenia swoich poglądów oraz umożliwia uwzględnienie jego zdania i rozsądnych życzeń w sprawach dotyczących jego osoby lub majątku. Jednocześnie wysłuchanie dziecka wpływa na uzyskanie przez sąd cennych informacji, które mogą mieć wpływ na dalsze życie małoletniego oraz daje możliwość zapoznania się z opinią małoletniego, jego obawami i potrzebami. W celu ochrony praw małoletniego czynność ta powinna być poprzedzona odpowiednim przygotowaniem się sędziego, przeprowadzana w specjalnie przystosowanych do tego pomieszczeniach, w obecności biegłego psychologa oraz utrwalona za pomocą urządzeń rejestrujących obraz i dźwięk. W związku z tym autorka postuluje i wysuwa wniosek *de lege ferenda*, aby wysłuchanie dziecka było przeprowadzane każdorazowo w Przyjaznym Pokoju Przesłuchań Dzieci. Pozwoli to na przeprowadzenie czynności wysłuchania w przyjaznej dla dziecka atmosferze, a jednocześnie umożliwi utrwalenie przebiegu wysłuchania za pomocą znajdujących się tam urządzeń rejestrujących obraz i dźwięk. Zdaniem autorki utrwalenie przebiegu wysłuchania dziecka za pomocą urządzenia rejestrującego obraz i dźwięk jest także rozwiązaniem korzystnym, gdyż dzięki temu czynność wysłuchania mogłaby zostać odtworzona na rozprawie oraz przeanalizowana przez biegłego psychologa. Jednakże, aby czynność wysłuchania dziecka była przeprowadzona w sposób właściwy należy postulować, aby sędziowie uczestniczyli w szkoleniach i warsztatach pozwalających na zapoznanie się ze specyfiką związaną z przeprowadzaniem wysłuchania dziecka, przygotowania do czynności oraz zdobycia wiedzy z zakresu psychologii dziecięcej.

Należy także umożliwić, aby w trakcie wysłuchania dziecku towarzyszył przedstawiciel ustawowy lub opiekun prawny, jeżeli

nie wpływa to na swobodę wypowiedzi. Ponadto sędzia podejmując decyzję o wysłuchaniu małoletniego powinien zawsze kierować się dobrem dziecka, ponieważ „głos dziecka jest tak samo ważny, jak głos osoby dorosłej, a w sprawach dotyczących bezpośrednio sytuacji małoletniego, niejednokrotnie ważniejszy. Jednocześnie ze względu na szacunek do dziecka i poszanowanie jego godności, jako dorośli zobowiązani jesteśmy, nie tylko umożliwić dziecku swobodne wyrażanie myśli, ale także z uwagą i rozumą powinniśmy go wysłuchać, starając się zrozumieć jego sytuację”³⁸.

Bibliografia

1. Adamczuk A., Manowska M., Prus P., Radwan M., Sieńko M., Stefańska E., *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, M. Manowska (red.), Warszawa 2013
2. Aries P., *Historia dzieciństwa. Dziecko i rodzina w dawnych czasach*, Gdańsk 1995.
3. Brojek M., *Uwagi i postulaty dotyczące taktyki przesłuchania w charakterze świadka osoby nieletniej*, „Prokuratura i Prawo” 1998, nr 1.
4. Czech B., *Wysłuchanie małoletniego dziecka rozwodzących się rodziców*, [w:] K. Piasecki (red.) *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2009.
5. Czech B., *Artykuł 58 k.r.o. w związku z problematyką ustawy nowelizującej z dnia 6 listopada 2008 r.*, „Rodzina i Prawo” 2009, nr 19.
6. Czeczot Z., *Kryminalistyczna problematyka osobowych źródeł dowodowych*, Warszawa 1976.
7. Czerederecka A., *Psychologiczne kryteria wysłuchania dziecka w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, „Rodzina i Prawo” 2010, nr 14-15.
8. Gadomska A., *Przygotowanie do przesłuchania małoletniej ofiary w charakterze świadka*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 7-8.
9. Gadomska-Radel A., *Przesłuchanie dziecka w polskim procesie karnym w świetle standardów europejskich*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2014, z. 15.
10. Gapska E., *Czynności decyzyjne sądów w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2010.
11. Hołyst B., *Kryminalistyka*, Warszawa 1996.
12. Kołakowska W., Lach B., *Psychologiczne determinanty zeznań świadków i osób składających wyjaśnienia (wybrane zagadnienia)*, Szczytno 1998.

³⁸ Pismo Rzecznika Praw Dziecka Marka Michałaka z dnia 23 marca 2012 r. adresowane do Ministra Sprawiedliwości dr Jarosława Gowina, ZSR/500/5/2012/KCH, http://brpd.gov.pl/sites/default/files/rpd_stare/wystapienia/wyst_2012_03_23_ms.pdf, [28.10.2014].

13. Kwiatkowska-Darul V., *Przesłuchanie małoletniego świadka w polskim procesie karnym*, Toruń 2007.
14. Lipczyńska M., *Pytania w procesie karnym*, „Problemy Kryminalistyki” 1963, nr 43.
15. Morawska E., *Ochrona praw dziecka w świetle art. 72 Konstytucji RP. Uwagi na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2007, nr 4.
16. Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1, A-K, Warszawa 1981.
17. Zajązkowska J., *Głos dziecka na wokandzie – o instytucji wysłuchania małoletniego*, „Palestra” 2013, nr 7-8.